

Олег Хлевнюк

СТАЛИН

София, 2021

Преводът е направен по:

ОЛЕГ ХЛЕВНЮК

СТАЛИН. ЖИЗНЬ ОДНОГО ВОЖДЯ

OLEG V. KHLEVNIUK

STALIN

New Biography of a Dictator

© 2015 by Oleg Khlevniuk. English translation copyright

© 2015 by Yale University

Originally published by Yale University Press

© Издателство „Изток-Запад“, 2021

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Владимир Игнатовски, превод, 2021

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2021

ISBN 978-619-01-0866-5 (мека подвързия)

978-619-01-0867-2 (твърда подвързия)

ОЛЕГ
ХЛЕВНЮК

СТАЛИН

НОВА БИОГРАФИЯ НА
ЕДИН ДИКТАТОР

Превод от руски
Владимир Игнатовски

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	7
<i>Средищата на сталинската власт</i>	15
1. ПРЕДИ РЕВОЛЮЦИЯТА	24
<i>Опорите на властта на Сталин</i>	46
2. С ЛЕНИН, БЕЗ ЛЕНИН	55
<i>Читателски интереси и размисли</i>	104
3. НЕГОВАТА РЕВОЛЮЦИЯ	113
<i>Съратниците и другите</i>	152
4. ТЕРОРЪТ И ВОЙНАТА	160
<i>Пациент номер едно</i>	200
5. СТАЛИН ПО ВРЕМЕ НА ВОЙНАТА	209
<i>Семейството</i>	261
6. АБСОЛЮТНИЯТ ГЕНЕРАЛИСИМУС	274
<i>Разрушаването на диктатурата</i>	322
Погребението	329
Мигът за Сталин	343
Благодарности	351
Бележки	353
Показалец	387

СРЕДИЩАТА НА СТАЛИНСКАТА ВЛАСТ

Нощта и утрото на 1 март 1953 г.
Близката вила
Последната вечеря на „петорката“

В събота, 28 февруари 1953 г., Сталин кани в Кремъл четирима съратници: Маленков, Берия, Хрущов, Булганин.¹ През последната половина година от живота на вожда тези четиримата, заедно със Сталин, са т.нар. ръководна група, „петорката“. „Петорката“ редовно се среща със Сталин. Другите негови стари приятели: Молотов, Микоян, Ворошилов², са в немилост. Сталин не искал да ги вижда.

Формирането на тесни групи ръководители с участието на съратници, избрани от вожда, е нормален метод за управлението на Сталин. Той обикновено наричал тези групи според броя на хората в тях: „петорка“, „шесторка“, „седморка“, „осморка“, „деветка“. Групите ръководители, начело със Сталин, били фактически висшият орган на властта в СССР. Формалните партийни и държавни структури отговаряли за всекидневното рутинно управление на страната, но те действали в сравнително тесни, определени отгоре рамки. За разлика от групите ръководители, те работели като обикновени бюрократични институти. Разграничаването на формалните и неформалните институти позволявало на диктатора да използва възможностите на разширяващата се бюрократична машина и в същото време да не изпуска основните лостове на висшата власт. Сталин избягвал и най-малките процедурни затруднения, посочвал и променял състава на групата ръководители, определял удобните за него места и времето за заседания и „другарски“ срещи. С други думи, той непосредствено и всеки ден контролирал централния възел на властта, като използвал патриархални методи, за да управлява своето лично „политическо стопанство“. Й. Горлицки нарече това смесване на нормалните бюрократични институти с патримониалната власт на диктатора неопатримониална държава.³

Така организираната система на висшата власт не би могла да съществува без постоянната заплаха от репресии, която гарантирала политическата лоялност на чиновниците и особения военномобилизационен стил на работа на апарата. Сталин здраво контролирал съветските служби за сигурност и във всеки момент можел да арестува или да разстреля когото поиска. В тази книга има

много такива примери за разправа даже с членове на висшето ръководство и с техни роднини. Една от характерните черти на диктатурата на Сталин е, че той е пръв при вземането на решения, без да е ограничен от правила и формални институции. Най-бързият и ефикасен начин за постигане на лични или служебни цели е непосредственото общуване с диктатора. Но подобно общуване предполагало, че си допуснат до средищата, където се упражнява властта на Сталин, и тези места добиват за многобройните съветски чиновници и за членовете на висшето ръководство особен, може да се каже, сакрален характер. Средищата на властта на Сталин са имали собствена йерархия, кръг от посветени. Те са били неотменим компонент и от личността, и от диктатурата на Сталин.

Московският Кремъл е официалният символ на съветското правителство и на самия Сталин. За Кремъл знаели всички, но само малцина са бивали в кремълския кабинет на вождя. Това е голямо помещение с висока дъбова ламперия, разделено на две зони: работното бюро на Сталин и дълга маса за заседания. Сред предметите в интериора по-интересни били един голям часовник (Сталин го поглеждал, за да провери дали посетителят е дошъл навреме) и гипсова посмъртна маска на Ленин на специална поставка под стъклен похлупак. На стените – портрети на Ленин и Маркс. По време на войната към тях добавили портретите на руските пълководци Суворов и Кутузов. Кабинетът бил отражение на консервативните навици на неговия стопанин и почти не се е променял. Когато по време на войната заради нападенията на немската авиация в Кремъл трябвало да изкопаят бомбоубежище, в него направили копие на кабинета на Сталин: същите мебели, същите картини, същите пердета по несъществуващите прозорци. Вярно, че този кабинет бил много по-малък от оригиналния.⁴ За трийсет години през кабинета на Сталин в Кремъл са преминали около 3 хиляди души.⁵ Най-често в кабинета са идвали най-близките му съратници, а сред посетителите били и ръководители на министерства, на предприятия, учени, представители на културата, ръководители на органите на държавна сигурност, военни, гости от чужбина и т.н. Това е било най-достъпното сред средищата на властта на Сталин.

Но вечерта на 28 февруари 1953 г. Булганин, Берия, Маленков и Хрущов, поканени от Сталин в Кремъл, не се качили в неговия кабинет. Сталин веднага ги завел в киносалона, място на властта за избрани и за най-близките. Това била малка зала за прожекции с 20 места, 7,5 на 17 метра, обзаведена през 1934 г. в бившата зимна градина на руските царе. Преди това съветските вождове гледали филми или извън Кремъл, в сградата на Управлението на кинематографията, или в Кремъл в малко помещение за прожекции на неми филми.⁶ Сталин обичал да гледа филми заедно със съратниците си. Постепенно прожекциите се превърнали в своеобразен ритуал. Има уникален документ как са протичали срещите в новата кинозала през 1934–1936 г.: подробните записки на ръководителя на

съветската кинематография Б. Шумяцки⁷. Той носел филмите за Сталин и неговите колеги и по време на прожекцията изслушвал техните забележки и препоръки. Бележките на Шумяцки ни дават възможност да разберем и дори да почувстваме атмосферата и правилата за поведение в тесния кръг от зрители в кремълския кинотеатър.

Обикновено прожекциите започвали късно вечерта и завършвали през нощта. Сталин седял най-отпред. Около него сядали другите членове на висшето ръководство. По време на прожекцията и след нея активно коментирали филмите и хрониката. Първи винаги се изказвал Сталин. Той давал указания както за съдържанието на гледаните филми, така и по общи въпроси за развитието на съветската киноиндустрия и идеологическата политика. Понякога канели и авторите на филмите, които щели да гледат. Това била висша форма за поощрение. Сталин поздравявал режисьорите за успешната работа и давал „съвети“ как да се подобри филмът. Документите на Шумяцки ни карат да не се съмняваме, че срещите в кремълския кинотеатър не са били просто форма за отдих на съветските вождове, а и неформални заседания на висшия орган на властта, свързани с проблемите на културната и на идеологическата политика. Най-вероятно преди и след прожекцията Сталин е обсъждал и други държавни проблеми със съратниците си.

Записките на Шумяцки прекъсват в началото на 1937 г. Няма съмнение, че то е било някак свързано със засилването на терора в страната. Шумяцки е арестуван в началото на 1938 г. и разстрелян. Прожекциите при Сталин продължават, но за тях ние почти нищо не знаем. Изглежда, в края на живота на вождовете кремълският кинотеатър се е превърнал в място за отдих и неформални заседания на тясната група ръководители. Последното такова заседание на „паторката“ било в събота на 28 февруари 1953 г.

След прожекцията, това вече било навик, Сталин канел съратниците да вечерят във вилата. Вилата във Волинско, предградие на столицата, била много близко. Затова ѝ казвали „близката“. Средища на властта на Сталин периодично ставали много имения-вили и в Москва, и на юг, където той всяка година прекарвал дългите си отпуски. Но Сталин най-много харесвал „близката“ вила. Тя е била едно от най-важните места в неговия живот и на властта му.

Първото жилище на Сталин е построено тук през 1933 г. По онова време пренасянето на новото място било част от големи промени в личния и в политическия му живот. Страшният глад, обхванал страната в началото на 30-те години като последица от политиката на колективизация, съвпада с трагедия в семейството на Сталин. През ноември 1932 г. се самоубива жената на Сталин Надежда Алилуева⁸. Сталин скъсва с миналото и започва нов живот на ново място.

Близката вила била много пъти достроявана, стопанинът вземал активно участие в промените. Резултатът бил огромна къща, странно съчетание на стан-

дартно-бюрократичен стил и прекомерен лукс.⁹ По думите на дъщерята на Сталин, Светлана, всички стаи си приличали и били „безлични“¹⁰. Рядко ползвали втория етаж, до който бил прокаран асансьор. Любима стая на Сталин, поне през последните години от живота му, била т.нар. малка трапезария на първия етаж. В това просторно помещение от 76 м² имало правоъгълна маса, дълга три метра, диван, бюфет, кресла, масичка с телефони, камина. До камината били ловните пушки и окачен на стената бинокъл. На пода имало голям килим. От стаята се излизало на голяма остъклена веранда и на тераса. Светлана пише, че в тази стая Сталин спял и работел. Голямата маса била отрупана с книги и документи. Ако нямало гости, Сталин се хранел в края на масата. Държал лекарствата в бюфета със съдовете. Обичал да седи край камината. По негово нареждане в камината пекли месо на шиш. В тази стая Сталин приемал посетители. Тук получил съдбоносният удар, причинил смъртта му.

Около вилата на Сталин имало голям, двайсет хектара, парк. Сталин лично се занимавал с благоустрояването на парка и лично организирил стопанството на вилата. Той направил плана на парник за цитрусите. Грижел за засаждането на лозе, за отглеждането на дини, за развъждането на риба в езерото. По негово нареждане даже пращали в магазините в Москва част от реколтата дини. В имението на Сталин имало коне, крави, кокошки, патици, малък пчелин. Работниците от охраната твърдят, че Сталин много и внимателно се грижел за това голямо стопанство, като се интересувал и от най-малките подробности. Запазени са стотици разпореждания на Сталин, записани от началника на стопанството във вилата, подполковник П. Лозгачов:

7 април 1950 г.: а) дините и пъпешите да се садят в сандъчета след 10 май; б) от средата на юли да се подрязват дините и пъпешите. [...] 20 април: [...] да се разредят елхите на пътеката от кухнята до езерото. [...] Царевичката да се сади през половин метър край главната къща и между ябълките до езерото, по-близо до беседката. Там да се сади бобът. [...] По краищата зеленчуковата градина да се садят патладжани, царевица, домати и т.н.

Лозгачов твърди, че подобни нареждания фактически е имало всеки ден.¹¹ Всъщност Сталин е бил собственик на малко имение, с което предпочитал да се занимава сам, без да разчита на помощниците си. Той донякъде разпространявал този патриархален стил на управление и на своето „голямо стопанство“ – Съветския съюз. Лично контролирал и разпределял ресурсите и резервите на държавата, като записвал най-важните неща в специално тефтерче¹². Внимателно изучавал детайлите в сценариите за филмите, в архитектурните проекти и в тези за конструирането на военна техника. Докато прокаравал пътеки във вилата си, Сталин не забравял и улиците на Москва: „Казват, на площада на Арбат (където беше църквата пред киното) още няма павеа (или асфалт). Това е позор.

Един от най-оживените площи и целия в дупки! Натиснете и накарайте да завършат площта.“¹³

И голямата зала (155 м²) – център на социалния живот във вилата на Сталин, е последица от неговите архитектурни нареждания. Това внушително помещение било създадено чрез обединяване на кабинета и полукръглата пристройка на една от терасите. В центъра на залата имало маса, дълга 7 метра, върху килим 12 на 6 метра. (Впрочем площта на този килим била колкото жилището, в което през 1953 г. живеели 16 среднестатистически обикновени хора, тъй като тогава средната норма жилищна площ в съветските градове била 4,5 м² на човек.) Креслата и диваните били покрай стените. В голямата зала Сталин работел на масата или по диваните и на креслата. Но голямата зала била най-вече място за срещи и за редовните угощения.

Ако съдим по спомените на очевидци, угощенията при Сталин имали определен установен ред. Прислугата не обслужвала гостите. Блюдата били сложени на масата. Всеки вземал каквото иска и с чинията сядал на свободно място. Хранели се обилно и дълго, често вечерята завършвала късно през нощта или на сутринта. Винаги имало алкохол. С възрастта Сталин пиел все по-малко, но обичал да напива поканените и да наблюдава как се държат. Измислял различни поводи. Тостовете се редели един след друг, така че не можело да не се пие „до дъно“. Тези, които не го спазвали, ги „наказвали“ с допълнителна порция алкохол за „опит да мамят обществото“¹⁴. М. Джилас, който бил на вечеря във вилата на Сталин през януари 1948 г., запомнил тази процедура: „Всеки казваше колко градуса под нулата е сега и след това, за наказание, изпиваше [...] толкова чашки водка, с колкото градуса е сбъркал. [...] Помня, че Берия сбърка с три градуса и каза, че го направил нарочно, за да му дадат повече водка.“¹⁵

Алкохолът си казвал думата. „Обстановката на тези вечери беше непринудена, разказвах се вицове, често доста цинични, и всички присъстващи шумно се смееха.“¹⁶ Освен разговори и шеги имало и други „културни“ развлечения. Понякога пеели революционни и народни песни. Спомнят си, че Сталин запявал с тих тенор.¹⁷ Жданов¹⁸ веселял компанията с неприлични частушки. „Тези песнички, оплаква се по-късно Хрущов, можеше да се пеят само при Сталин, защото не беше възможно да се повторят където и да било другаде.“¹⁹ Известно време в залата имало роял. Казват, че на него свирел Жданов. Не се знае какво е свирил и дали въобще е свирил добре. След смъртта на Жданов през 1948 г. Сталин заповядал да преместят рояла в съседната стая. Най-често използвали радиограмофон, на който Сталин сам или заедно с гостите слушал плочи: народни песни, класическа музика. Колекцията плочи била сериозна – около 2700. Понякога танцували в съпровод на музиката от грамофона. Според Хрущов за най-добър танцьор минавал Микоян. Всеки танцувал, както може. „Сталин също местеше крака и разперваше ръце.“²⁰

Сбирките при Сталин имат важни функции. Те са мястото, на което се обсъждат и се решават различни въпроси в държавата. Мнителният Сталин използвал редовните вечери за контрол над съратниците и за получаване на информация. Накрая тези срещи имали важна социална функция в неговия живот. Те му помагали срещу самотата, били едно от малкото достъпни развлечения. „Сталин беше самотен и не знаеше къде да се дене“ – пише Хрущов.²¹ Наистина, колкото по-малко се занимавал с държавни дела в последните месеци от живота си, вождът си запълвал времето с много странни неща. Когато се разхождал, се хващал на бас с хората от охраната каква е температурата: „Сътрудникът казвал една цифра. Друг сътрудник... друга цифра. После Сталин казвал неговата и молел да проверят кой е най-близо до истинската. Термометърът бил на стената на вилата и сътрудникът отивал там, проверявал какво показва термометърът, връщал се и казвал цифрата.“ Състезавали се кой по-точно преценява разстоянията, хората от охраната и Сталин изказвали предположения какви според тях са разстоянията между дърветата, а после ги премервали с рулетка. Скоро след това навсякъде по вилата и около нея били окачени термометри, а на охранителите им дали рулетки.²²

Не е чудно, че угощенията с колегите са имали особен смисъл и са били ценни за Сталин, най-вече през последния период от живота му. „Много често ходехме при Сталин, почти всяка вечер“ – спомня си за този период Хрущов. Дори се случвало Сталин да извика да се върнат съратниците, които току-що си били тръгнали, и едва след като му напомнели, че срещата е завършила преди малко, отменял нареждането си.²³ Редовните посещения при много остарелия и неуравновесен Сталин не били лесно изпитание. „Ние трябваше да ходим и на работа [...], освен това да присъстваме на вечерите при Сталин като театрални персонажи и да го развличаме. За нас беше тежко време“ – пише Хрущов.²⁴ Разбира се, няма съмнение, че съратниците не са протестирали, прилежно са изпълнявали задълженията си на трапезата като залог да са част от висшия кръг ръководители.

Впрочем в последната среща в нощта на 1 март нямало нищо извънредно. Събрали се в тесен кръг. Сталин и неговите гости едва ли са танцували и са пели песни. Както винаги, вечерята свършила на сутринта (Хрущов сочи пет или шест часа сутринта, разпитаните охранители си спомнят, че колите за гостите били извикани в пет часа). По думите на Хрущов вечерта завършила благополучно. „Сталин беше подпийнал, в много добро настроение.“ Изпратил гостите до антрето. „Много се шегуваше, замахна и ме ръгна с пръст в корема, нарече ме Микита. Когато беше в добро настроение, винаги ме наричаше на украински Микита. И ние си тръгнахме в добро настроение, защото по време на вечерята нищо лошо не се случи.“²⁵ Волкогонов твърди, че Сталин е бил раздразнен и заплашвал съратниците си, но не споменава откъде има тази информация.²⁶

Нямаме повод да се съмняваме в думите на Хрущов, който казва, че вечерята на „петорката“ е завършила спокойно и въпреки това твърдението на Волгоконов не е толкова невероятно. Сталин е можел по време на една и съща вечер да бъде благосклонен към съратниците си и да ги заплашва. В тази книга неведнъж ще бъде потвърдено, че Сталин с камшика и моркова (но най-вече с камшика) в продължение на две десетилетия е държал в подчинение не само съратниците си, но и милиони граждани в СССР, а по-късно и страните на социалистическия лагер.

Съветският диктатор е живял 74 години, като през това време е преминал дълъг и бурен път в борба за власт и се е превърнал във важен фактор в историята на Русия и на света. Историците изследват Сталин като продукт на различни исторически предпоставки и доктрини и по-скоро се допълват един друг, отколкото се отричат взаимно. В режима на Сталин те откриват чертите на традиционния руски авторитаризъм и империализъм, влиянието на революционната европейска традиция и на Лениновия болшевизъм.²⁷ Истина е, че в живота и в действията на Сталин немалка, а често и решаваща роля са имали идеологическите предубеждения.²⁸ Но съветският вожд не е следвал сляпо доктрините. Той е бил доста догматичен, но е приспособявал революционните теории към интересите на собствената си диктатура и на руския великодържавен шовинизъм. За избора на пътя на Сталин в политиката немалко значение са имали и неговите лични качества. Той е бил жесток. Сред всички методи за решаване на политическите, социалните и икономическите противоречия той предпочитал насилието, и то неограниченото насилие. Като други диктатори и той е бил последователен и упорит. За него всяка отстъпка и компромис са били заплаха за стабилността на неговата власт. Приемал е реформите, винаги непоследователни и ограничени, само когато се задълбочавали социално-икономическите кризи и била заплашена стабилността на системата.

Основен в представите му за света е крайният антикапитализъм. При него той е тотален: Сталин не допускал дори някои относителни компромиси, които Ленин приемал, когато въвел новата икономическа политика (НЕП). Той все пак търпял в съветската система някои от капиталистическите регулатори в икономиката: парите, много ограничените стоково-пазарни отношения, индивидуалните материални интереси. Погубил милиони в годините на глада, Сталин се съгласил да остави на селяните малки лични стопанства. Но до края на живота си вярвал, че тези принудителни отстъпки скоро ще бъдат преодоленни, че социалистическата система задължително ще се превърне в огромен комбинат, в който няма да има пари, всички ще работят, както нареди държавата, и ще получават онези природни блага, които държавата и само тя ще сметне, че трябва да им предостави.

„Пазй дъщеря си, на държавата ѝ трябват хора“ – пише Сталин на дъщеря си Светлана, когато се родила нейната дъщеря.²⁹ Тази фраза, очевидно неуместна

като поздравление към една млада майка, изразява същността на Сталин. Абсолют в неговия мироглед е създаването на държавата на болшевиките. Всичко съществуващо напълно и безпрекословно се подчинява на държавата и на нейното висше възплащение – партията начело с нейния вожд. Държавата има абсолютното право да иска от човека всякаква жертва, дори живота му. Действията на държавата не са ограничени, тя никога не греши, тя е носител на висшата истина на историческия прогрес. Оправдание за всяко от действията на режима е вярата във великата му мисия. Грешките и престъпленията лесно се превръщат в историческа необходимост и неизбежност, в най-добрия случай в трудности на растежа.

Основен метод за принуда в държавността и за потискане на индивидуалното и на общественото е т.нар. класова борба, войната с вътрешни и външни „врагове“. Сталин е изтъкнат теоретик и практик на тази концепция. Той твърди, че с успешното развитие на социализма класовата борба само ще се изостря. Това се превръща в крайгълен камък на неговата диктатура. Класовата борба се превръща в мощно оръжие за пропаганда при интерпретирането на действителността. С търсенето на „врагове“ се обясняват всеки политически и икономически провал, тежестите в живота и военните неуспехи. Класовата борба като форма на държавен терор придава на насието размах и жестокост, присъщи на гражданската война.

В съзнанието на Сталин марксистките и болшевишко-ленинските догми мирно съществуват съвместно с великодържавния руски шовинизъм и империализъм. През ноември 1937 г. Сталин заявява на съратниците си:

Руските царе са направили много лоши неща. Те са грабили и поробвали народа. Водили са войни и са заграбвали територии за интересите на помещиците. Но те са направили и нещо хубаво – слобили са огромна държава – до Камчатка. Тази държава ни е дадена като наследство. И ние, болшевиките, първи сплотихме и укрепихме тази държава като единна, неделима държава. [...] в интерес на трудещите се...³⁰

Това откровение на Сталин е още по-важно, защото той го прави по време на приема, когато се чества 20-ата годишнина от Октомврийската революция на болшевиките, главният революционен празник на страната. И на международната арена Сталин действа като наследник на руските царе, разширили империята, като само променя идеологическата фасада. Посланикът на САЩ в СССР А. Хариман, който през 1945 г. в навечерието на конференцията в Потсдам посреща съветската делегация на гарата в Берлин, пита Сталин дали му е приятно да пристигне в столицата на победения враг като победител. Сталин отговорил: „Цар Александър е стигнал до Париж.“³¹ Но Сталин бързо надминава царете. Съветската империя разширява своите сфери на влияние върху огромни пространства в Европа и Азия, като се превръща в една от двете свръхдържави.

Мислил ли е Сталин за този и други триумфи, когато неговите гости съратници си тръгнали от него за последен път в живота му? Или си е спомнил как е започнало всичко? За детството, за младостта, за революцията? Животът на Сталин като живота и на други революционери много очевидно се разделя на две части: преди и след революцията. Нещо повече, болшевишката революция от 1917 г. съвпада като смисъл, но и като време, с половината от живота на Сталин, тогава той е на 39, през двайсет от тях е вървял към революцията.